

Наукова періодика як складова гуманітарного розвитку держави

Наука забезпечує основу національного поступу у різних напрямках, а для її розвитку має значення оперативна наукова комунікація й своєчасне оприлюднення результатів наукових досліджень. Навіть у складні часи державних і суспільних випробовувань сьогодення науковці прагнуть опублікувати результати робіт – у вигляді статей у наукових періодичних електронних та паперових виданнях та у вигляді монографій.

Видавнича діяльність є одним з основних статутних завдань Академії як спосіб оприлюднення результатів наукових досліджень, спосіб представлення наукових здобутків світовій науковій спільноті та суспільству. З огляду на це, організація видавничої діяльності стає складовою інформаційної політики Академії, а відтак і засобом формування позитивного іміджу науковця, виховання поваги до наукової праці та усвідомлення її необхідності для поступу. Науково-видавнича рада Національної академії наук України – науково-організаційна структура при Президії НАН України, яка здійснює загальне керування видавничою діяльністю Національної академії наук України.

Тому діяльність НВР НАН України як відповідь на виклики часу та спосіб реалізації інформаційної політики Національної академії наук України спрямована на всебічне висвітлення та популяризацію результатів наукових досліджень НАН України у друкованих виданнях та з використанням сучасних інформаційних ресурсів, підвищення престижу наукової праці та статусу науковця, налагодження тісної взаємодії між наукою та освітою (Слайд 2).

Зростаюча соціальна значущість науки обумовила пильну увагу до всіх факторів, від яких залежить її розвиток, і зокрема, до стану системи обліку результатів науково-дослідницької діяльності. Останніми

роками з боку владних структур все більш відчутним стає інтерес до наукометричних досліджень, оскільки оптимізація механізмів розподілу державних коштів потребує впровадження в практику управлінської діяльності методів бібліометричного та наукометричного аналізу інформаційних потоків. Однак, загальнодержавної стратегії розвитку наукової сфери немає.

За даними Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського загальна кількість наукових періодичних видань в Україні – понад 2200 (Слайд 3), з них близько 14 % видання НАН України. Таку ж кількість періодичних видань здійснює Російська Федерація. П'ять років тому пропорція була 1/3. У Польщі, за даними Index Copernicus, налічується близько 1000 видань. Ці цифри вже відразу викликають занепокоєння. Адже, за показниками рейтингу SCImago Journal Rank (SJR) станом на 2013 рік, опублікованого на основі даних Scopus, Україна за кількістю посилань посідає 39 місце (для довідки: США – 1, РФ – 13, Польща – 19. Угорщина – 38). Індекс Хірша становить 159 (тобто, серед статей, опублікованих українськими вченими, є 159 статей, кожна з яких процитована 159 раз). Висновки очевидні.

У 2014 році загальна кількість статей опублікованих науковцями Академії становила майже 23,5 тис., з яких традиційно близько 30 % складають статті у закордонних виданнях (Слайд 4).

Націленість на європейську інтеграцію зумовлює необхідність підвищення стандартів якості періодичних видань та наукових публікацій зокрема. Проблема підвищення конкурентоспроможності вітчизняної науки безпосередньо пов'язана із запровадженням оцінки рівня результатів досліджень.

Отже, перед видавцями постає необхідність покращення конкурентоспроможності власних видань та потреба у побудові чіткої стратегії щодо подальшого їх функціонування.

На сучасному етапі розвитку наукової комунікації редакції наукових журналів зацікавлені в тому, щоби їхнє видання було

проіндексовано міжнародними базами даних, передусім, в Thomson Reuters та в SCOPUS. Публікації у виданнях, що не включені до міжнародних наукометричних баз, фактично не мають шансів дійти до світової наукової спільноти. Звичайно, домогтися включення журналу до баз даних складно, але й нічого неможливого в цьому немає. Критерії для журналів відомі, не буду зайвий раз наголошувати на всіх. Лише зазначу, що обов'язковою умовою індексації в наукометричних базах даних є наявність ISSN (Міжнародний стандартний номер серіального видання), а вельми бажаною – наявність DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта), які не надаються без стабільного функціонування веб-ресурсу журналу з певним структурованим вмістом.

На сьогодні установами Національної академії наук України здійснюється випуск понад трьохсот назв періодичних видань – журналів, збірників наукових праць, альманахів, часописів тощо. Це близько 14 % від загальної кількості наукової періодики України (Слайд 5).

Серед них 91 журнал, співзасновником яких є НАН України як юридична особа, а саме: 86 наукових журналів, 1 реферативний журнал "Джерело" у чотирьох серіях (кожна з них, відповідно до чинного законодавства, зареєстрована як окреме видання) та єдиний академічний науково-популярний журнал "Світогляд". Також НАН України як юридична особа входить до складу співзасновників 42 збірників наукових праць (Слайд 6, 7, 8).

Окрім цього, наукові установи НАН України мають право започатковувати періодичні видання самостійно (без безпосередньої участі НАН України) та/або залучаючи до цієї діяльності установи іншого підпорядкування (МОН України, МОЗ України тощо, на сьогодні до такої співпраці залучено 109 сторонніх юридичних та фізичних осіб).

Моніторинг представлення в електронному просторі періодичних видань НАН України, проводиться систематизовано та є предметом

постійної уваги Науково-видавничої ради.

Аналіз академічних наукових видань на предмет наявності в їх діяльності показників, що притаманні журналам європейських країн показав наступне.

Входження періодичного видання до вітчизняних агрегаторів наукової інформації (бази "Україніка наукова", NASPLIB, "Джерело") не можна вважати достатнім представленням у електронному середовищі. Відповідно до вимог міжнародних наукометричних і реферативних баз кожне наукове періодичне видання повинно мати власний ресурс, скомпонований за усталеними правилами.

У 2014 році серед 87 наукових журналів НАН України свою особисту Інтернет-сторінку мають 53 видання, але у 20 з них це сторінка на ресурсах закордонних видавців, які здійснюють переклад і перевидання української наукової періодики англійською мовою. Найчастіше при цьому така періодика втрачає національну ідентифікацію: тобто з української наукової періодики стає періодикою зарубіжного видавця. Це призводить до формального погіршення національних показників і, відповідно, шкодить престижу вітчизняної науки.

Однією з проблем європейської інтеграції академічних наукових видань є мова статей. Обов'язкова умова діяльності провідного видання – наявність англійської версії метаданих до усіх статей, що надає можливість представити свої публікації світовій науковій спільноті.

Англійські метадані, принаймні у паперовій версії, надають усі 87 академічних журналів, 10 з цих журналів в Україні видають повнотекстові версії англійською мовою академічні наукові установи власними силами. Зарубіжні видавці перекладають і видають англійською мовою ще 21 журнал, два з яких – "Український біохімічний журнал" та "Вестник зоологии" видаються в електронному вигляді. Ще близько 10 академічних видань розміщують статті англійською мовою на своїх сторінках у відкритому доступі. Тобто, на повнотекстові англійські видання серед журналів НАН України

припадає близько 35 % (Слайд 9, 10).

Серед журналів НАН України, які перевидаються за кордоном англійською мовою, у БД Scopus присутні 16 видань. Серед видань НАН України, які видають академічні наукові установи власними силами, у БД Scopus присутні ще 5. Необхідно зазначити, що БД Scopus індексує понад 40 академічних журналів (понад 17% від загальної кількості), щоправда, частина з них індексується не як журнали НАН України, а як журнали закордонних видавців (Слайд 11).

Імпакт-фактор обрахований для 10 видань НАН України, які перевидаються за кордоном англійською мовою, та для "Журналу математичної фізики, аналізу, геометрії", який власними силами видає Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б.І. Веркіна НАН України. Також імпакт-фактор обраховується й для семи видань установ НАН України. Таким чином, цей показник обрахований для 8 % видань Академії (Слайд 12).

Аналіз і узагальнення одержаних відомостей показують позитивну динаміку представлення журналів НАН України у мережі. Проте, аналіз діяльності академічних наукових видань вказує на необхідність зміни технології роботи більшості видань. Основним критеріями їх діяльності повинні бути такі, що визнаються світовою науковою спільнотою і за якими працюють закордонні видання провідних країн Європи та світу.

На жаль, з цими світовими вимогами досі не узгоджені вимоги ДАК України, що істотно ускладнює роботу і гальмує поступальний розвиток нашої наукової періодики, негативно позначається на її ефективності. Україні давно варто перейти від радянської практики формального ранжування видань і складання їх дозволеного переліку до світової практики розширення відповідальності спеціалізованих вчених рад і рецензентів.

Отже, стратегічним завданням є активізація публікаційної активності вчених іноземними мовами, що дозволить підвищити ефективність інтеграції вітчизняних вчених у світову наукову

спільноту. Одним зі шляхів вирішення цього завдання можуть слугувати кроки, спрямовані на вмотивування, стимулювання вчених до зарубіжних публікацій, на активніше впровадження іноземних мов у процесі підготовки наукових публікацій.

За ініціативою Науково-видавничої ради НАН України у 2004 р. у Національній академії наук України започаткована Програма підтримки журналів.

Мета Програми – сприяння у забезпеченні високого рейтингу вітчизняних публікацій у світі шляхом надання фінансової підтримки науковим і науково-популярним журналам НАН України для дотримання ними графіка виходу у межах року і забезпечення високої якості редакційно-видавничого опрацювання та поліграфічного виконання. Осучаснена версія Програми передбачає методично-консультативну та практичну допомогу академічним науковим періодичним виданням у доопрацюванні чи створенні належним чином облаштованих власних веб-ресурсів, а також в отриманні та успішному функціонуванні механізму цифрових ідентифікаторів. Детальніше це питання буде висвітлено у доповіді директора Видавничого дому "Академперіодика" НАН України Олени Геннадіївни Вакаренко.

Значну частину Програми складають журнали, що їх перевидають англійською мовою провідні зарубіжні видавці наукової літератури, а також журнали гуманітарного профілю, та журнали, спрямовані на висвітлення ролі фундаментальної науки у впровадженні інноваційних розробок в Україні.

Програма здійснюється у межах виконання державного замовлення Національної академії наук України на підготовку та випуск видавничої продукції. Вона є єдиною формою безпосередньої комплексної підтримки періодичних видань у НАН України. На сьогодні за Програмою підтримки журналів НАН України ВД "Академперіодика" випускає 34 періодичних видання, а це становить близько 200 номерів на рік (Слайд 13).

Як головна наукова організація держави НАН України дбає про те, щоб увесь спектр наукових досліджень був забезпечений якісними національними виданнями, а на сучасному етапі – якісними електронними науковими періодичними виданнями, належним чином позиціонованими та конкурентоздатними у світовому інформаційному просторі. Досягнення цієї мети є зараз неможливим без наявності у наукового періодичного видання сучасного веб-ресурсу з грамотним англійським розділом та без входження до світових реферативних і наукометричних баз даних. На розробку цієї проблеми направлена робота ВД "Академперіодика" НАН України, як базової організації НВР НАН України. Ми лише на початку шляху, який передбачає осучаснення технологічних рішень, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, підвищення ефективності роботи більшості видань.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що в Україні, особливо у "неакадемічному" секторі науки, наявні серйозні проблеми з власними науковими періодичними виданнями, зокрема щодо їхньої якості, відповідності міжнародним стандартам тощо.

На сьогодні українські науковці та установи продукують невиправдано велику кількість періодичних наукових видань, що спричиняє погіршення загального рівня видань, рівня окремих публікацій та нівелює цінність наукової праці. Це негативно позначається на ставленні до науки у суспільстві та на визнанні України як наукової держави у світі. Ілюстрацією цього є надзвичайно низька кількість журналів з імпаکت-фактором, низька кількість статей українських науковців, щороку опублікованих у зарубіжних виданнях (виняток становлять хіба що природничі науки в НАН України). Найбільш гіпертрофованою є ситуація з виданнями у сфері економічних, соціополітичних і гуманітарних наук, у т. ч. і в НАН України, які часто мають описовий характер і, як правило, маловідомі за кордоном.

Отже, українська наукова періодика, щоби стати дійсно фаховою,

потребує змін на загальнодержавному, академічному, освітянському та інститутському рівнях.

Стратегічним завданням української науки повинно бути якісне та якнайширше представлення результатів вітчизняних наукових досліджень у сучасній формі, доступній світовій науковій спільноті, та у сучасних загальновизнаних виданнях. Актуальною залишається проблема опанування та повсюдного впровадження сучасних видавничих та інформаційних технологій, використання можливостей віртуальних інформаційних ресурсів, організація електронних видань та представлення в електронному вигляді наявної паперової видавничої продукції.

Одним зі шляхів вирішення цього завдання можуть слугувати кроки, спрямовані на вмотивування, стимулювання вчених до зарубіжних публікацій, на активне використання іноземних мов у процесі підготовки наукових публікацій, на зростання більш широкого представлення вітчизняної періодики у світових інформаційних базах даних тощо.

Створення належної законодавчої бази та формування відповідної підтримки з боку держави та окремих її відомств є необхідною умовою для найбільш ефективного впровадження цих заходів.